

УДК 141.1

ФІЛОСОФІЯ УКРАЇНСЬКОГО КОРДОЦЕНТРИЗМУ**Я. С. Гнатюк**

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380 (342) 59-60-15; E-mail kf@pu.if.ua*

У статті аналізується специфіка української філософії. Головна увага звертається на український кордоцентризм, який репрезентує історичну ментальність та інтелектуальну ідентичність української нації. Український кордоцентризм розглядається в різних проекціях: метафілософській, історико-філософській, антропологічній, етичній, онтологічній, феноменологічній, гносеологічній, аксіологічній, соціально-філософській та філософсько-історичній. Завдяки такій множині перспектив з'ясовуються сутність і специфіка українського кордоцентризму.

Ключові слова: *український кордоцентризм, ментальність, українська філософська думка, психологічна школа, культурологічна школа.*

Ренесанс традиційної релігійності та модерні тенденції розвитку філософії традиціоналізму спричинили теоретичний інтерес до українського кордоцентризму як національної філософії. Це зумовлено, з одного боку, тим, що український кордоцентризм збігається з класичною добою української філософії, повною мірою представляє її специфічні риси, а з іншого – забезпечує інтелектуальну ідентичність української філософії, допомагає вирізнити її серед регіональних і національних філософій.

Феномен українського кордоцентризму досліджували три школи філософської україністики, які конкурують між собою: психологічна, історична і культурологічна. Фундатори психологічної школи філософської україністики І. Мірчук, О. Кульчицький, С. Ярмусь, А. Бичко та І. Бичко розглядали український кордоцентризм як наслідок ментальної активності історичного українства. На їхній погляд, у структурі історичної ментальності української етнонаціональної спільноти ірраціональні, емоційно-почуттєві елементи переважають над раціональними – розумом та розсудком. Водночас, за їхніми уявленнями, ця ментальна структура віддзеркалена в ментальному полі української культури й філософії, вона, зокрема, позначилась на організації традиційних розділів української філософії, у структурі якої етика виходить на перший план перед логікою й метафізикою, та на характері української філософської думки, її морально-етичному обличчі, схильності до морального повчання й життєвої настанови.

Ідеї психологічної школи філософської україністики найвідоміші і найпопулярніші в українському культурному просторі. Менш відомі її методологічні проблеми, найважливіша з яких полягає в тому, що фундатори цієї школи спробували раціонально обґрунтувати тезу про щільний зв'язок між українською історичною ментальністю й українським кордоцентризмом як національною філософією невідповідними засобами, зіставляючи історичну ментальність як неререфлексивну категорію чи категорію, яка важко піддається об'єктивній рефлексії, точному рефлексивному аналізу із філософською рефлексією.

Попри великий внесок в освоєння цієї проблеми, який зробили О. Кульчицький, С. Ярмусь й І. Бичко, вона в цілому ще далека від свого остаточного розв'язання. Саме тому абсолютизація етноментального підходу, заснованого на припущенні чи гіпотезі про безпосередній зв'язок між українською історичною ментальністю й українською національною філософією, та некритичне тлумачення нерозв'язаних методологічних проблем психологічної школи філософської україністики як остаточно, раз і назавжди розв'язаних спричинило появу традиції українського «серцезнавства».

Оцінюючи евристичний потенціал психологічної школи філософської україністики, її здобутків і напрацювань, слід зазначити, що психологічно орієнтовані українські філософи, застосовуючи у своїх емпіричних дослідженнях наукову індукцію, зокрема метод єдиної подібності, стверджували, що єдиною обставиною, яка спричинила появу й обумовила особливості українського кордоцентризму як національної філософії, була українська історична ментальність. Але якщо зіставити з українським кордоцентризмом як містичною філософією дотичні до неї національні типи християнської містики, то можна побачити, що схожу проблематику розробляли і в німецькій містиці, і в російському містичному богослов'ї. У німецькій містиці до цього долучилися Майстер Екгарт, Іоанн Таулер, Генріх Зойзе, Якоб Беме, Ангелус Сілезіус, а в російському містичному богослов'ї – Ніл Сорський, Тихон Задонський, Серафим Саровський, Феофан Затворник, Ігнатій Брянчанинов. Хоча німецька й російська історичні ментальності суттєво відрізняються від української, ідеї, погляди і вчення, які розвивалися в німецькій, російській та українській філософіях, подібні між собою. Усе це свідчить про те, що українська історична ментальність не була тією єдиною вирішальною обставиною, яка породила український кордоцентризм як національну філософію. Ця філософія була спричинена й іншими соціокультурними чинниками.

У ролі головного опонента психологічної школи філософської україністики завжди виступала історична школа. Фундатори історичної школи філософської україністики В. Олексюк, Т. Закидальський, Р. Піч й А. Тихолаз повністю заперечували історичний характер українського кордоцентризму як національної філософії. Вони стверджували, що не існує українського національного кордоцентризму як реального філософського феномену, оскільки він не виражений у явному, чітко арти-

кульованому вигляді в українській історичній реальності. За їхніми поглядами, український національний кордоцентризм не представлений в українській історичній реальності окремими, самостійними текстами з оригінальними ідеями українських мислителів, а поданий лише їхніми фрагментами, які до того ж містять думки, запозичені з неукраїнських джерел.

Власне через такий фрагментарний характер репрезентації, на їхню думку, важко встановити відповідність між українським кордоцентризмом як національною філософією та українською історичною реальністю, що дає привід фундаторам історичної школи філософської україністики, спираючись на кореспондентну теорію істини, вважати його хибним історичним уявленням.

Сингулярний радикалізм, притаманний історичній школі філософської україністики, її сфокусованість на окремих текстах українських мислителів оригінального характеру, звужують до мінімуму дослідницьку перспективу. У свою чергу методологічний максималізм історичної школи філософської україністики, заснований на відкиданні філософської герменевтики, філософської компаративістики, філософської семантики й метафілософії загалом, накладає жорсткі обмеження на творчий філософський пошук, замінює вільний політ думки повзучим емпіризмом і категорично заперечує саму можливість та коректність метафілософської інтерпретації християнського містичного ірраціоналізму класичної доби української філософії як філософії серця чи філософського кордоцентризму.

Зваженішу й збалансованішу позицію з приводу наукової дискусії між психологічною та історичною школами філософської україністики займала культурологічна школа. Фундатори культурологічної школи філософської україністики Д. Чижевський, Д. Бучинський, Є. Калюжний й В. Горський вважали український кордоцентризм як національну філософію феноменом української православної культури.

Вони не погоджувалися з тезою психологічної школи філософської україністики, за якою суто етноментальна обумовленість спричинила українську унікальність і національну специфіку українського кордоцентризму як національної філософії, та закликали брати до уваги інші соціокультурні чинники.

Одночасно вони дорікали історичній школі філософської україністики за те, що вона відкидає історичну обумовленість українського кордоцентризму як національної філософії, звужує своє поле історико-філософського дослідження й надзвичайно обмежує власний методологічний арсенал, вдаючись до фактичного цитування та буквального коментування наявних текстів українських мислителів.

Фундатори культурологічної школи філософської україністики пропонували дотримуватись методологічного плюралізму й використовувати при дослідженні українського кордоцентризму як національної філософії цілий набір методів: філософську евристику, філософську герменевтику, філософську компаративістику, філософську семантику то-

що, досягаючи максимального ефекту в реконструкції історико-філософської реальності.

Як бачимо, такий підхід не заперечує можливості метафілософської інтерпретації українського кордоцентризму як національної філософії в соціокультурній перспективі. Саме тому фундатор культурологічної школи філософської україністики Д. Чижевський, займаючись семантичним аналізом філософських текстів українських мислителів, започаткував новий напрям української метафілософії – семантику української філософської думки та філософсько-семантичне дослідження українського кордоцентризму як національної філософії. Пізніше перед його послідовниками – І. Мірчуком, Д. Бучинським, О. Кульчицьким, Є. Калюжним, С. Ярмусем й І. Бичком постало завдання з побудови коректної й обґрунтованої української філософської семантики. Однак систематично розробити її вони так і не змогли. Українська філософська семантика залишилася незавершеним філософським проектом.

Таким чином, психологічна, історична і культурологічна школи осмислювали український кордоцентризм на емпіричному рівні. Вони не спромоглися на рівні емпіричних узагальнень розкрити сутність і специфіку українського кордоцентризму, його кореляцію з українською історичною ментальністю і роль у збереженні української інтелектуальної ідентичності. Ці проблеми виступають дослідницькими завданнями, які потребують розв'язання.

Ім'я «український кордоцентризм» є синтетичним. Моментами його становлення були імена «філософія серця» і «кордоцентризм». Перше ім'я відіграло роль тези, друге – роль антитези. Автором імені «філософія серця» вважається Д. Чижевський [1, с. 19]. Ім'я «кордоцентризм» вперше застосував О. Кульчицький [2, с. 13]. Воно походить від двох латинських слів «cordis» – серце і «centrum» – центр кола.

Як правило, людське серце витлумачується у вузькому і широкому значеннях. У вузькому – як субстрат почуттів, здатність до емоцій, емоційно-вольовий початок. У широкому – як нематеріальний, неречовий початок, ідеальний принцип. Традиційно в українській неklasичній філософії людське серце тлумачилось у вузькому значенні. Звідси термін «кордоцентризм» із психологічним змістовним навантаженням. «Поняття «кордоцентризм», – зазначав С. Ярмусь, – порівняно нове поняття; воно належить передусім до царини філософії. Поняття це означає те, що в житті людини, в її світогляді, основну роль мотиваційну і рушійну відіграють не розумово-раціональні сили людини, а скоріш сили її емоційного почуття, або, образно кажучи, сили людського серця» [3, с. 402]. Вслід за С. Ярмусем, рухаючись у фарватері його психологічних інтерпретацій, Н. Хамітов наголошував, що кордоцентризм означає «домінанту серця, переважання почуття над логічним міркуванням, а образу – над поняттям» [4, с. 193]. Дефініцію Н. Хамітова уточнив і доповнив К. Кислюк. Сутність кордоцентризму, на його думку, полягає в осягненні людиною навколишнього світу і самої себе «не стільки мисленням («головою»), скільки серцем – емоціями, чуттями, здоровим глуз-

дом» [5, с. 470]. Однак з огляду на проблематику української класичної філософії варто дотримуватися не вузького психологічного, а широкого культурологічного тлумачення значення людського серця. Тільки так можна уникнути численних суперечностей, які виникають при психологічній інтерпретації.

Одним із перших на культурологічну точку зору при тлумаченні людського серця і з'ясуванні змісту поняття «кордоцентризм», став І. Мойсеїв. Для нього кордоцентризм – це «біблійне за походженням уявлення про те, що сутність людини зосереджується в серці» [6, с. 303]. Але таку дефініцію важко прийняти. По-перше тому, що кордоцентризм не є лише звичайним біблійним уявленням. Він виступає українською філософською ідеєю, продуктом не тільки юдейсько-християнської, а й української інтелектуальної традиції. По-друге, твердження про те, що сутність людини зосереджується в серці, належить Г. Сковороді. Саме так він інтерпретував тексти Біблії, зокрема, книгу пророка Єремії, з якою генетично зв'язаний філософський кордоцентризм. Звідси зрозуміло, що проблема кордоцентризму потребує подальшої розробки в культурологічній перспективі.

Оскільки поняття «філософія серця» і «кордоцентризм» позначали один і той самий український філософський феномен, виникла ідея з упорядкування цього термінологічного хаосу за допомогою прийому розрізнення. Розрізнити імена «філософія серця» та «кордоцентризм» спробував І. Бичко. На його думку, метафору «філософія серця» слід використовувати для осмислення класичної доби української філософії, а термін «кордоцентризм» – для аналізу німецької філософської містики [6, с. 681]. Проте таке розрізнення викликає заперечення. На наш погляд, ці імена укорінені не тільки в історичній ментальності, але й в інтелектуальній традиції. В українській інтелектуальній традиції імена «філософія серця» і «кордоцентризм» завжди використовували як рівнозначні. Тому ідея протиставлення цих імен, обстоювана І. Бичком, виглядає надуманою і штучною.

На нашу думку, потрібно не аналітично розрізняти, а навпаки, синтезувати імена «філософія серця», яке акцентує на етноментальних характеристиках української філософії, і «кордоцентризм», яке фіксує інтелектуальну ідентичність української філософії. Цю ідею ми зреалізували в новому імені – «український кордоцентризм» [7, с. 1]. Інтелектуальна ідентичність української філософії в цій аналітичній конструкції віддзеркалена в імені «кордоцентризм», а її етноментальні характеристики – у прикметнику «український».

Загалом український кордоцентризм є складним феноменом. Власне тому однозначно визначити його неможливо. Описати сутність й особливості українського кордоцентризму можна лише через низку визначень, характеристик і порівнянь.

У метафілософському смислі український кордоцентризм є національною філософією, зорієнтованою на дослідження співвідношення ірраціональної сфери людської реальності з раціональною.

В історико-філософському плані український кордоцентризм є історичним типом філософування, якщо розглядати його в порівнянні з іншими історичними типами – античним космоцентризмом, юдейсько-християнсько-ісламським теоцентризмом, ренесансним антропоцентризмом, просвітницьким логоцентризмом, постмодерним семіоцентризмом і водночас філософською парадигмою, якщо розглядати його ключовий символ і візирець філософування, що забезпечує інтелектуальну ідентичність української філософії, – людське серце окремо, ізольовано, лише в українській інтелектуальній традиції, поза зв'язками з іншими історичними типами.

В антропологічному вимірі український кордоцентризм є теорією цілісності людської реальності. В ній людська фізична реальність отожднюється з духовною реальністю.

В етичній перспективі український кордоцентризм є концепцією першості спонтанного емотивізму перед калькуляційним егоїзмом.

В онтологічному аспекті український кордоцентризм є вченням, за яким у людській суб'єктивності мудрість переважає над розумом.

У гносеологічному ракурсі український кордоцентризм є вченням про перевагу трансперсонального досвіду над дискурсивною логікою.

В аксіологічному тлумаченні український кордоцентризм є вченням, яке зараховує до цінностей ірраціоналізм і гуманізм, а до антицінностей – раціоналізм. Звідси очевидно, що український кордоцентризм як ірраціональний гуманізм перебуває в опозиції до романського й германського раціонального гуманізму, а українська ірраціональна філософська гуманістика – до західноєвропейської раціональної гуманістики.

У соціально-філософському окресленні український кордоцентризм є концепцією переваги ірраціонально організованої сільської спільноти над раціонально організованою міською спільнотою.

В історіософському розумінні український кордоцентризм є мікроісторією істинної людини, яка у своєму духовному зростанні проходить два етапи: етап смерті старої, зовнішньої, фальшивої людини та етап воскресіння чи народження нової, внутрішньої і справжньої людини.

Український кордоцентризм включає в себе три аспекти, які щільно пов'язані між собою, – креативність, акціональність й інтроспективність. Звідси три типи українського філософського кордоцентризму. Креативний кордоцентризм є світоглядною орієнтацією на світ Святині, а два інші типи – на емпіричний світ: акціональний кордоцентризм – на соціальну реальність, а інтроспективний кордоцентризм – на людську духовну реальність.

Креативний кордоцентризм – це світоглядний акцент української філософії, за яким людська духовна реальність – духовне серце розглядається як аналогія фізичного серця, а саме фізичне серце постає його візирцем і генеративною силою створення істинної людини шляхом міс-

тичного перетворення, другого, духовного, народження чи теофікації. Креативність представлена у концепції створення істинної людини Г. Сковороди й теорії творчої сили людського серця П. Юркевича.

Акціональний кордоцентризм у свою чергу – це світоглядний акцент української філософії, за яким духовне серце, пройняте афектом, постає джерелом зовнішньої, зорієнтованої на інших етичної дії. Акціональність виражена в ідеї афективного вчинку П. Юркевича й принципі циркуляції любові в соціальній піраміді М. Гоголя.

Нарешті інтроспективний кордоцентризм – це світоглядний акцент української філософії, за яким духовне серце, наснажене волею, постає джерелом внутрішньої, скерованої на себе етичної дії. Інтроспективність, за Г. Сковородою, виявляється у волі до єднання з природою як власною, так і Божественною, а, за Т. Шевченком і П. Кулішем, – у напруженому емоційно-вольовому прагненні до правди й свободи.

Український кордоцентризм укорінений в українській історичній ментальності. Але цей зв'язок не простий, прямий і безпосередній, а складний, побічний і опосередкований. Роль сполучної ланки між українським кордоцентризмом, точніше українським інтроспективним кордоцентризмом і українською історичною ментальністю, відіграє українська поезія. Це пояснюється тим, що українська філософська і медитативна лірика, як і українська православна ментальність, – недискурсивна. Збіг недискурсивних характеристик української православної ментальності й української філософської лірики став сприятливою обставиною для якнайповнішого вияву, самовираження української історичної ментальності через інтроспективно-кордоцентричні концепції Г. Сковороди, Т. Шевченка і П. Куліша.

Таким чином, український кордоцентризм є національно-специфічним філософським феноменом. Його двома сторонами, які нерозривно зв'язані між собою і не можуть розглядатися окремо без ризику зруйнування цілісності феномену, виступають українська історична ментальність і українська інтелектуальна ідентичність. Їхня єдність обумовлює специфіку української філософської класики.

Література

1. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – Брюссель, Мюнхен, Лондон, Нью-Йорк, Торонто: СУМ, 1983. – 175 с.
2. Калюжний Є. Як стати і бути багатим: Філософія індивідуального успіху. – К.: Смолоскип, 2006. – 282 с.
3. Ярмусь С. Кордоцентризм – підстава української духовності й філософії // Збірник праць ювілейного конгресу у 1000-ліття хрещення Руси-України. – Мюнхен: УВУ, 1988–1989. – С. 407–415.
4. Хамітов Н.В., Гармаш Л.Н., Крилова С.А. Історія філософії: Проблема людини та її меж. – К.: Наук. думка, 2000. – 273 с.
5. Горський В.С., Кислюк К.В. Історія української філософії. – К.: Либідь, 2004. – 488 с.

6. Філософський енциклопедичний словник / За ред. В. Шинкарука. – К.: Абрис, 2002. – 744 с.
7. Гнатюк Я.С. Український кордоцентризм: історико-філософський аналіз: Автореф. канд. філософ. наук. – Івано-Франківськ: Плай, 2005. – 19 с.

PHILOSOPHY OF UKRAINIAN CORDOCENTRIZM

Y. S. Gnatiuc

*PreCarpathian National University by V. Stefanic,
57 Shevchenko Street, Ivano-Frankivs'k, 76000, Ukraine,
ph. +380 (342) 59-60-15, e-mail: kf@pu.if.ua*

In article national specificsty of the Ukrainian philosophy is analyzed/ The basic attention is concentrated on the Ukrainian cordocentrism which represents historical mentality and intellectual identity of the Ukrainian nation/ the Ukrainian cordo-centrism is considered from different positions: meta-philosophical, historico-philosophical, anthropological, ethical, ontologic, gnosiological and axiologic. Due to such plurality of prospects the essence and specifity of the Ukrainian cordocentrism is established.

Keywords: *Ukrainian cordocentrism, mentality, Ukrainian philosophical thought, psychological school, culturogic school.*